

գտնեմ երեք հաս զգլխաւորաբար, եւ այս երեքը միայն եւ ի վերջ Նշարաբար. այսինքն 1. «Թե մարդ եւ եւ միտս ունի» 2. «Սոյս կենեակն Ե յերպն իման», 3. եւ 3. եւ եմ կորուստն ոչխար», Կարեւորագոյն Ե նոր կտոր մը որ ինձ միայն մերՄատենադարանին Ոսկեփորձի մը ծածոն է՝ այս անուամբ. «Խաչատուր Արքայապետի կենաւայտն թողնուի» Ի ստորոյ օրինակէ Վասն գալաւտեան Աստուծոյ առհնայէ կուտան թագաւորին Բրիտանոսի Աստուծոյ մերջ Չգտնուիմ եւ զգալաւոր համապատասխան Սոյս տիտղոսն արդէն կը ցուցնէ զբուժեանքին հաւաքագլուխին կրած ըլլալը, որ տեղ տեղ իրաւատուտուած Ե քրէն: Սոյս կրնանք իմանալ հետեւեալ խօսքէն. «Եւ շ. բիւր կուգը մե խաչատուր Արքայապետին» որ զքրէն արգելիւն Ե Գրուի իմն արքեւոր Ե այն կողմանէ՝ որ խաչատուր շատ մը «ծածունկ» ու «նուրբ» զգրեմէ կոչուիմք ի կրնէ, որուն վրայ ուրիշ տեղեր կը յուսանք թէ իրանքը խօսիլ: Հոս մեկի կողմերուն այն է՝ որ այն զգրութեան մէջ արքայապետի մը փոխառուած Ե Սուրբ Կաթինի թեմէն: Խաչատուր ամենեւեւ չի յիշեր հոս՝ թէ որքան տեղէ մըն Ե այն խօսքը: Սոյս կտորն Ե հետեւայր:

ԿԱԼԻՍԹԵՆԷՍ
(Է. Էջ 5. 1—4.)

Խ. ԿԵԶԱՌՈՒՆԵՑԻ
(244. 56 Ա. յժգ.:

«Բանգի են իրազեկեալ
Էլանուլլը՝, երազարար
Ուսուցիչներ, Եւ լաւան
Գէտը, Ժննդաբանը, Բախ
Կարգիչներ, Տնօրէններ եւ
որ կոչին Ժող, ընդ որով
ամենայն գիւտական Հարց
մուշը անկեայ զնին ։»

«Ժողովեցան . . . երգա-
կեր, նշանալի, աստու-
ղագր, աճաճեր, լուս-
նասեր, ծննդաբան, բու-
սեր, հավերժ, հա-
ջարներ, բանասիրտ» 5 :

¹ Առաջին երկուքը՝ մեր Մատ. Թ. 112, վերջինը՝ Թ. 46 Հեռագրաց մէջ:

18. 56 Ա. էջը՝ յե—յԵբ. վերջն է. «Դիշէ՛ աղա-
չեմ՝ զուռառանն Հորդոպիտ մեկնիչ աւ Առառանի», Սիւս
գրուի որ Հոս երկուս ահաւամ՝ ալ «Հորդոպիտ, ինչ կոչուի
Սաշաաութ (Հսմոյ. նաւն վերջը) զոր ուրիշ ահաջ ալն չն
գաւամ Այսորմոյ Հեղինիսն» (Այսորմոյ, էջ 268, ա)։

[illegible]

2. Հեռագիրը գանձի մը սխալ ընթերցումներ ունի, այսպէս. «աստիճանագիր, . . . Լ-ի-տետը, . . . մոգահիւստի», իսկ «ըւամահաօք», երկրպայական կը մնայ:

$$(Z_{\text{eff}} = 2.04)$$

з. б. с.

9 1 4 4 4 6

**ԹՎԹՆԿՑՈՒԹԻՒՆ ՊԵՆՍԻՆԻ ՆԻ ԿՈՐԹՈՑԻՈՑ, ՆԻ
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՓԵՍՄԻ**

(Ըժարանալուսիւն) :

Վանայանացի թարգմանութիւնը կը գրաւէ
 գրոցս 595—606 էջերը։ Զաւ միայն քանի մը
 դիտողութիւններ աւելցուցեր է, որոնց մեծ մասը
 բնագործի համաձայնութիւն է Ռիքսի եւ այլոց յիշ-
 ատած ձեւաւորացոյ բնագործին հետ։ Տեղ տեղ ալ
 բառն մեկնութեան, այսինքն՝ Եփրեմայ այս կամ
 այն կարծեաց լուսաբանական քննութիւնը զե-
 նազարան եւ ծանօթութեանց մէջ։ Այսպէս
 բնագործին այս խօսքին վրայ թէ՛ «Վանայ այսորին»
 ոչ թողին դէժնուցի՜ զայս թողւոյ յԱւստիւ-
 իւրեանց՝, ուղղութեամբ դիտել կու տայ՝ որ
 «գեծեանացիք» համառօտ անուանակոչութիւնն
 է Բարդեանեանէ հետեւողաց, ինչպէս կը կոչեն
 սովորաբար նաեւ Ասորիքը՝ Անշուշտ նաեւ՝ «տուն
 Բարդեանեան»²։ Հայոյն սեպականութեան թարգմանու-
 թիւն չէ, այլ այսպէս էր նաեւ բնագործին մէջ։
 Լաւ մեկնութիւն մըն է նշնպէս յիշեալ «Առա-
 քեալ» բառին՝ թէ այս չի նշանակեր առաքե-
 լոցնէ մին, այլ անուն էր Պաւղոսի թղթից
 Բարդեանեանեան ժողովածութիւն, որ նշն ազդեցն
 մէջ սովորական գործածութիւնն ունէր։ Բւստի
 Եփրեմայ բաւել՝ թէ գեծեանացիք՝ «ոչ թողին
 զայս թողւի յԱռաքեալ իւրեանց» կը ցուցնէ՝
 որ Բարդեանեանեանը այս թղթմացութիւնը, ուս-
 տի իբրեւթացուց առ Պաւղոս գրածն եւ Պաւ-
 ղոսի առ իւրեւթացիս տաւած պատասխանը չէին
 ընդունած իրենց ժողովածութիւն մէջ։ — Եփրեմ
 կը յիշէ հոս դարձեալ որ «ի նոցանէ իսկ (ի
 Բարդեանեանաց) գրեցան զգլխաւորութիւն»։ Այս
 բառին նկատմամբ կը գնէ հեղինակը սա տե-
 նակութիւնը։ «Ըստ Հիւսպրիմանի՝ հայերեւոյ՝ Պարգա-
 ւաթիլը, ազաւաղած է *παράθεσις αὐτών* («գործք
 նոցա = Առաքելոց) բնագրէ մը.», եւ կը յաւ-
 ելու ուղղութեամբ՝ որ այս *αὐτών* («նոցա») կը
 յարաբերէ նախընթաց նախադասութեան մէջ
 յիշուած առաքեալները, եւ ուստի «պրափաւա-
 թիլը», կը նշանակէ այն անվանեալեան գործք-
 Առաքելոցները, որոնց մեծ մասը Գէորգ (Գնոս-
 տիկեանը) յօրինած են։ — Այս բառը կը գործ-
 անէ Եփրեմայ թարգմանիչը նաեւ այլուր, երբ
 սուտ առաքելոց համար կը գրէ թէ՛ «Թերեւս
 նոքին իսկ այնորիկ գրեցին զգլխաւորութեամբ»³,

¹ *Isfahan*. *Q.* 69 117, 29-30.

• ၆၂၆၄, ၁၁၇၇.

² *ibid.*, p. 42 91, 14.

քիչ մ'ալլայլեալ ուղղագրութեամբ: Վերջին ուղղագրութեամբս երկու անգամ կը գտնուէր այս բառը նաեւ Եւսեբիայ Եկեղեցական Պատմութեան հայ թարգմանութեան մէջ, այսինքն Պրօֆօսօրի եւ Պրօֆօսօրի: Հայ թարգմանիչն ի հարկէ այս անուանակոչութիւնը գտած էր ասորի բնագրին մէջ:

Քանի մը ծանօթութիւնք ընդհակառակն բնագրին աղաւաղութեան պատճառաւ դրուած են, այնպէս որ եթէ ուղղուէր բնագրին՝ աւելորդ էին այն դիտողութիւնք: Իրբեւ. օրինակ յիշենք այս կտորը: Եփրեմ կ'ըսէ. «Եւ եթէ ոսկերքն Եղեղէի կենդանացոցին զմեռեալսն, որ աչիւս ի վրայ նոցա, Հոս յայտնի է որ զմեռեալսն, բառին օտար գրչի սխալ մըն է պարզապէս, ինչպէս կը ցոյցընէ «անկաւ» եղակի բայը: Կանայեանց նաեւ «անկաւ» եղակին՝ յոգնակի դարձուցած է եւ այնպէս թարգմանած: (Wenn die Gebeine des Elisa die Todten lebendig machten, welche auf sie fielen.) Իսկ գերմանացի գիտնականն այս խօսքը սխալմամբ այնպէս ըմբռներ է թէ ըստ հայ բնագրին ոսկերքն ինկան մեռելաց վրայ. եւ կը գրէ այս ծանօթութիւնը. «Գ. Թագ. Ժ. 21 մի միայն մեռեալ կը յիշուի. իսկ ըստ հայ թարգմանութեան, ուստի անշուշտ նաեւ ըստ Վ. եւ Բ բնագրաց՝ Ս. Դորց պատմութեան հետ անըմբռնելի հակասութեամբ՝ Եղեղէի ոսկերքը մեռելաց վրայ ինկած կ'ըլլաւ»:

Կանայեանց թարգմանութիւն ընդհանրապէս յաջող է եւ ճիշդ, քանի մը մանր տարբերութիւնք որ անմտագրութեան արդիւնք են շատ անգամ, կը տեսնուին տեղ տեղ: Այսպէս հայոյն «յալլոց առաքելոց ընկերաց անտի բոց», ըսածը թարգմանութեան է «բարեկամաց բոց»: Եփրեմ կ'ըսէ՝ որ երբ տեսաւ ստաւանայ իւր յաղթութիւնը՝ «հիտաց թէ չլինի Աստուած»: Թարգմանուած է այս՝ «թէ չլ Աստուած», եւ այլն: Բայց պայտիսի մանր տարբերութիւնք անշնանակ են:

Միայն Քանի մը տեղ անյաջող թարգմանութիւն կը գտնենք հայ բնագրին ասորական ըլլալովն: Զօր օրինակ Եփրեմ կը մեկնէ որ Քրիստոս Յէրն մեր մարմին զգեցաւ, որպէս զի յաղթելով սատանայի՝ «մի գտցի պատասխանի

այնոցիկ՝ որ պարտութիւն նուաճ»¹: Այս վերջին նախագասութիւնը թարգմանուած է «որ Գրողութիւն նուաճ»², (welche durch ihn verurtheilt werden.) ոչ ուղղութեամբ. վասն զի «պարտաւորել» ուրոյն նշանակութեամբ բառ մըն է ասորի բնագրէ եղած թարգմանութեանց, եւ կը նշանակէ շատ տեղ պարզապէս «յաղթուի, ընկճի», եւս: — Եփրեմ կը գրէ. «Ողորմեցաւ նա տեղեւորածոյն իւրում, յի չէ ինքնին ձեռք իւրովը զանձն իւր կորուսանէր»³, Այս ասորաբան խօսքը կը պարզուի՝ եթէ «այն զի», բառերու տեղ, (որ բառական թարգմանութիւն է յասորայն) գնենք լոկ՝ «որ» գերաւունք. ուստի խօսքն է տեղեւորածոյն վրայ, որ ինք զինքը կորստեան մատնեց: Հակառակը կը գտնենք թարգմանուած, ըստ որում այս խօսքն իրբեւ. «նա» (= Քրիստոս) ենթակային համար ըսուած ըմբռնուի է, ուստի եւ թարգմանուի⁴. Denn er erbat sich seiner Schöpfung, indem er sich selbst mit seinen Händen selbst vernichtete (dabingab.) նաեւ վերջին բայը՝ ոչ այնչափ յարմար: — Այս «այն զի», յարաբերական ուրիշ անգամ բոլորովին այլազգ թարգմանուած է: Եփրեմ Պաղղոսի բերան կը զնէ այս խօսքը թէ՛ կը համբերեմ, «զի արժանի եղց հասունել յարութեան» որ ի մեռելոցն է. յի չէ դոքա ուրացեալ են ի նմանէ⁵, Բոլորովին պարզ կ'ըլլար եթէ ըստ հայերէնի ուրոյն՝ «յո՛րէ դոքա ուրացեալ են» թարգմանուէր: Կանայեանց հոս այս «այն զի...» նախագասութիւնը անգատած է բոլորովին նախընթացն, եւ այլեւայլ բառեր աւելցուցեր է գոնէ իմաստ մը հանելու համար, եւ թարգմանել է. «Զի արժանի եղց յարութեան որ ի մեռելոցն է. զայս (ասեմ)», վասն զի դոքա (մոլորեալք) ի նմանէ (ի յարութենէ) ուրացեալք են⁶: Կամ ոճով թարգմանուել, որով եւ առանց բայի՝ անկապ մնացեր է ուրիշ խօսք մ'ալ: Եր հայ բնագրին մէջ բառական թարգմանութեան ամենամեծ օրինակը կրնայ ըլլալ՝ — Այսպիսի տեղեր բարեբախտաբար քիչ են:

Հայ բնագիրը շատ տեղ մեծապէս աղաւաղութիւն կրած է, այնպէս որ երբեմն չէ կարելի առանց նոր ձեռագրի մ'օգնութեան ու

¹ Եւս. Պատմ. Եփ. 11. 1. 1877. Գ. 42. Գ. էջ 137, 148.
² Եջ 605, 34. 1.
³ Եփրեմ, Գ. էջ 116, 29: Եւս. էջ 396, 11.
⁴ Եփրեմ, Գ. էջ 121, 12: Զմա. Զառ, էջ 603, 26.

⁵ Եւս. էջ 120, 37.
⁶ Զառ, էջ 603, 14.
⁷ Եփրեմ, Գ. էջ 120, 31.
⁸ Զառ, էջ 603, 7.
⁹ Եփրեմ, Գ. էջ 123, 2.
¹⁰ Զառ, էջ 605, 21.
¹¹ Եփրեմ, Գ. էջ 120, 3-7: Զմա. Զառ, էջ 602, 10-15.

ղեղ ընթերցուածը գտնել: Այսպիսի տեղեր վանայեանց շէգուութեան համար հարցական նշանաւ որոշած է թարգմանութեան մէջ: Գրագրաց անմտադրութեան օրինակ ըլլայ այս խօսքը՝. «*ղե եթէ է ի նոսա՝ գործք արդարութեան*», այսինքն՝ «*եթէ էին ի նոսա՝*» գործք արդարութեան, եւն: Վերջապէս իրեւ բուն է գարու թարգմանչին անմտադրութեան կամ սխալ թարգմանութեան օրինակ յիշենք հետեւեալը: Եփրեմ կը գրէ թէ սասանայ ամէն մարդ միեւնոյն մոլութեամբ չի փորձեր, այլ այնու՝ որուն առաւել մէտ է մէկը, եւ կը գրէ. «*Այլ իւրաքանչիւր ի մարդկանէ ցանկութեամբն՝ որ զնպսն ստիպէր, այնու կապէր զնա, որպէս զի յաւիտեանս ժամանակաց ոչ իցէ զնոյն նմա արձակումն*»: Անկայտնի է որ հոս «*ոչ իցէ պիտոյ*» անշարմար է, եւ պիտի ըլլայ «*ոչ իցէ հնար*», կամ նման իմաստով բառ մը: Թէ ինչպէս մտեր է հոս այս «*պիտոյ*» բառը՝ կրնայ մեկնուիլ անով՝ որ թերեւս թարգմանիչը ընադրին մէկ բառը սխալ կարգացած ըլլայ: Հոս կրնար բարերէն «*պալ*» (բաւական, կարող ըլլալ) բառին տեղ՝ «*աւալ*» (պէտք, պիտոյ ըլլալ) տեսած կամ կարգացած ըլլալ: — Այժմ անցնիք Յան գիտնականին Եփրեմայ այս մէկնութեան եւ բուն թղթոյ վրայ ըրած գիտողութեանց:

«Եփրեմայ այս Մեկնութենէն, կ'ըսէ, յայտնի կը տեսնուի նախ՝ որ իբր 360 ին Եդեսիոյ եկեղեցւոյ մէջ ալ այս անվաւերական թղթակցութիւնն այն դերն ունէր, զոր գտանք հայ եկեղեցւոյ մէջ: Եփրեմ ոչ մեկնութեան եղանակին մէջ եւ ոչ ալ անոր ունեցած արժէքը գատնելու ժամանակ՝ տարբերութիւն կը գնէ այս «*Գ. առ Կորնթացիս*», թղթին եւ միւս երկու կանոնական թղթոյ մէջ: Եփրեմ կը զարովէ զԲարդեանեանս որ այս թուղթին չեն առած իրենց «*Առաքելոյն*» մէջ. ուրեմն չէր գիտեր Եփրեմ գոնէ ասորերէն լեզուաւ գրուած աստուածաշունչ մը՝ որուն մէջ պակսեր այս թղթակցութիւնը, ուստի եւ ոչ ալ կանոնական ըլլալուն դէմ եկեղեցւոյ կողմանէ կասկած մը ծանօթ էր իրեն: Եւ այսպէս պէտք էր որ այս թղթակցութիւնը շատ ժամանակ յառաջ Ասորոց մէջ մուտք գտած ըլլար, ուստի եւ նաեւ առանց Հրահասայ Զփոխ ըրած կոմանն՝ (էջ 561) կը ստիպուէինք ընդունիլ, որ ամէնէն ուշ Դ գարու առաջին կիսուն եղած էր այս: Միւս կողմանէ՝ որովհետեւ Բարդեանեանք չէին ընդունած

այս թղթերը՝ շատ անհամական է որ արդէն Բարդեանի ժամանակ (ծն. 154, † 222 Յ. Բ) ասոնք Պաւղոսի թղթոց ժողովածուն մէջ մտած ըլլան. վասն զի Բարդեան եւ իւր զպրոցն աստուածաշնչին նկատմամբ արտաքին քննադատութիւն չէին ընել, ինչպէս կ'ընէին Մարկիոնեանք: Այս եւ այլ ինքրոց մէջ Բարդեանեանք վաղեմիութիւն կը հետեւէին: Ուստի կը հետեւի՝ որ 220—320 տարիներու մէջ մուտք գտած է այս կողմն ասորի աստուածաշնչոյ մէջ. այս յաւելումը կրնայինք նոյն միջոցին գնել նաեւ այնու՝ որ գիտենք թէ իբր 250—320 տարիներու մէջ Ասորոց նախնական «*Առաքեալն*», շատ փոփոխութիւն կրցնէ. որովհետեւ միւս ամէն փոփոխութիւնք արդիւնք են յունական եկեղեցւոյ, եւ ի մասնաւորի Ուրգենէսի զպրոցին ազդեցութեան, շատ քիչ հաւանական է այն կարծիքը՝ թէ այս թղթակցութիւնն ասորի եկեղեցւոյ մէջ նախ հրապարակ եղած ըլլայ: Գէթ Յունաց այս նկատմամբ լռելը վերջին կարեւոր ապացոյց մը չէ:

«Երբ մէկ կողմանէ աւագ Վիտտեն¹ եւ յետոյ Ռիքեր թղթոց վաւերականութիւնը կը պաշտպանէին, Լաբրոզ պէտք կը տեսնէր միւս կողմանէ ընդունիլ (ի գիրս Fabrici, III, 683) որ իբր 1000-ն Յ. Բ. հայ մը յօրինէր է ընդդէմ Պաղիկեանց: Երբ յետոյ ծանօթացաւ շատ բան՝ փոխեց Լաբրոզ իւր կարծիքն՝ իրականին ոչ այնչափ խիստ հակասութեան մէջ մնալով, ինչպէս յառաջ, եւ ըսաւ որ այս թղթերը Մանիքեոց դէմ գրուած են: Եթէ կարդացած ըլլար Եփրեմայ այս Մեկնութիւնը, քիչ մ'ալ յառաջ պիտի երթար անշուշտ, եւ փոխանակ Մանեայ՝ զԲարդեան պիտի գներ, առանց ասով աւելի արժանահաւատ բան մ'ըսած ըլլալու:»

(Մեանքեւ իւր անգամ.) Գ. Յ. Տ.

¹ Եւ դեռ եւս հաւանական կը համարէր զայս յառաջ Լու. Մ. էջ 387:

² Collection of Authentic records, London, 1727, vol. II. (այս կողմէն կ'ընեմ ըստ Ռիքեր, էջ 3. 10.) Վիտտենի որդի իրենց շատ անգամ միւսան գործերն մէջ, մասնաւոր վերջապահական դիտողութեան տակ իւր. (էջ 383), եւ նաեւ արդէն Յատարագանին մէջ (էջ 1-րդ) վերջնական գաղափարն մ'ընելու չէին համարձակիր:

¹ Եփրեմ, Գ. էջ 121, 20:
² Անդ. էջ 120, 20—22: